

JAARBOEK

13

van de

VERENIGING VOOR LIMBURGSE

DIALECT- EN NAAMKUNDE

Hasselt 2011

Har Brok en Joep Kruijsen

Limburgse volksnamen van planten¹

I. Introductie tot de PLAND: Plantennamen in de Nederlandse Dialecten (H. Brok) (www.meertens.knaw.nl/pland)

Bij een eerste inventarisatie van de volksnamen van planten in Beringen trof ik op de website PLAND bijna 250 gegevens aan met als aardigste benaming *waterscheut* voor de Maretak uit 1922, een naam die in het westen van Noord-Brabant en in Zeeland ook voorkomt, maar daar gebruikt wordt voor het Vlijtig Liesje.

Maar er kwam meer aan het licht: Beringen blijkt taalkundig een bijzondere plaats in te nemen. We vinden de gegevens voor Beringen (K 358) namelijk niet alleen in het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD) sinds 1983, maar ook al in het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD) sinds 1967. Beringen lijkt daarmee rijk en dubbel bedeed, maar in feite is dat een nadeel, want sommige gegevens zijn zo terecht gekomen in het WBD en andere in het WLD. De door Kruijsen herziene en definitieve Inleiding op het WLD uit 2001 lost deze "verdubbeling" op. Het WLD omvat de provincies Limburg in Nederland en België en de Voerstreek. Het dialect van Beringen is Beringerlands, anders gezegd: West-Limburgs.

Van kroezelenvla naar de Kruisbes

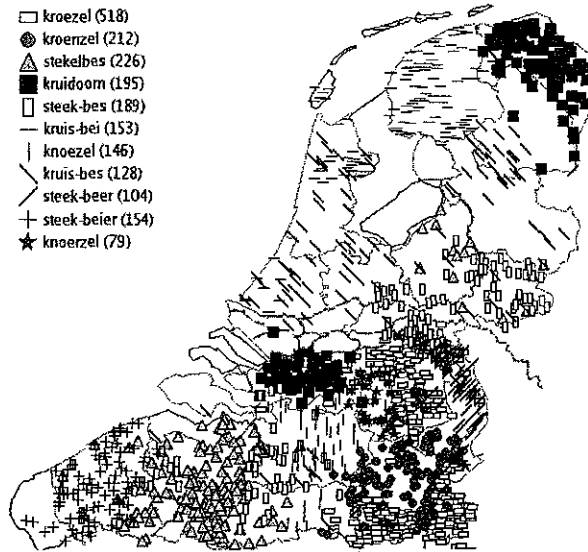
Deze introductie tot de PLAND begint met *kroezelenvla*. Een smakelijk en typisch Limburgs begin, want *kroezelenvla* is buiten Limburg niet te verkrijgen, terwijl *kroezelen* toch ook daarbuiten voorkomen, want *kroezelen* zijn gewoon Kruisbessen.

Ik zal dat demonstreren aan de hand van de dialectkaart van de Kruisbes, via de PLAND op internet. Als men in de PLAND naar de Kruisbes vraagt, krijgt men automatisch de taalkaart op de volgende bladzijde (kaart 1). Op de kaart staan alleen de 11 meest frequent aangetroffen benamingen, maar de *kroezelen* spelen daarbij een duidelijke rol. De onoverzichtelijkheid van deze kaart komt niet alleen doordat hier de kleur is weggefallen, maar ook doordat de tekens steeds automatisch gekozen worden op grond van de frequentie.

¹ De voordracht tijdens het congres van de VLDN van 27 november 2010, waarvan dit artikel verslag doet, bestond uit twee luiken.

In het eerste luik geeft Har Brok een inleiding tot de PLAND, de website van het Meertens Instituut, waarop niet alleen een zeer omvangrijke verzameling van dialectbenamingen van voornamelijk wilde planten uit ons taalgebied te vinden is, maar waarmee ook door de gebruiker kaarten kunnen worden getekend van de verspreiding van die namen, deelverzamelingen kunnen worden aangelegd bij voorbeeld per plaats, en nog veel meer. De PLAND is ook een instrument en Har Brok nodigt u uit ten dans.

In het tweede luik gaat Joep Kruijsen nader in op één plant, de sleutelbloem. Aan de hand van het PLAND-materiaal voor de wilde sleutelbloem toont hij niet alleen de lexicale variatie van juist de plantbenamingen, maar ook hoezeer Limburgse en Brabantse verschijnselen in Beringen en omgeving een symbiose vormen. En dat was precies het thema van het congres. De twee voordrachten kunnen los van elkaar worden beschouwd en worden dan ook als zodanig hier weergegeven. De bibliografie heeft betrekking op beide luiken.

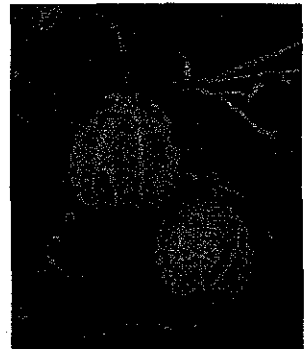

Kaart 1: Benamingen voor de Kruisbes in de Nederlandse dialecten.

Dat wordt veel duidelijker als men de *kroezelen* wat meer bij elkaar brengt: *Kroezel* (liggend rechthoekje) komt ruim voor in het zuiden van de beide Limburgen en visueel los daarvan in oostelijk Noord-Brabant. Het daartussen liggende gebied wordt volop bestreken door *kroenzel* (rondje). Westelijk daarvan wordt het *kroezel/kroenzel*-gebied voortgezet met *knoezel* (rechtopstaande streep) in midden-Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant met een overgangsg gebied waar volop *knoerzel* voorkomt (sterretje). Ik bedoel het Noord-Brabantse Kempenlands. Er is dus sprake van een nauw samenhangend gebied dat westelijk grenst aan een gebied met *steekbeiers* (plusteken) en *stekelbessen* (driehoekje). Diezelfde grens vinden we duidelijk terug in het noordoosten met *steekbessen* (staand rechthoekje).

Hier staan kennelijk twee benoemingsmotieven tegenover elkaar: benamingen met *stekels* en benamingen met *kroes*.

- Alléén de Kruisbes heeft takjes met scherpe stekels. Let ook op de benamingen met *doorn* in westelijk Noord-Brabant en Groningen (vierkantje).
- Over de minder doorzichtige Brabants-Limburgse benamingen met *kroezel* is redelijk recent het een en ander gepubliceerd en als men dat samenvat komt het er op neer dat de reden waarom de Kruisbessen zich onderscheiden van alle andere (eetbare) bessen is dat ze als enige behaard zijn en bij *kroes* moet men dus aan haren op de bessen, aan “kroeshaar” denken. Dit *kroes* zet zich overigens voort in andere volksnamen (*kriezel*) tot en met de officiële benaming *kruisbes*. Voor de recente studies over de Kruisbes: zie Goossens (1994 en 2002) en Brok en Kruijzen (2009)

Afbeelding 1:
De Kruisbes.

Op afbeelding 1 kan men zowel de stekels (links boven) als de haren op de bessen duidelijk zien. Op de website PLAND is altijd een link naar foto's.

Na de Kruisbeskaart geeft de PLAND alfabetisch alle aangetroffen benamingen plus bronnen en plaatsen. Als voorbeeld geef ik hier de gegevens met betrekking tot de benaming *klapbes*, die op de kaart ontbrak, omdat hij minder dan 79 maal is aangetroffen.

KLAPBES

klapbes klabbes : MI 13 (1945) : E077p, E087p; klapbes : Anon. Aardenburg I 125 (zj) I125p; Brok-EM : E109p, K046p; MI 13 (1945) : D005p, E024p, E045p, E047a, E058p, E075p, E082p, E091p, E097p, E109p, E111p, E123b, E167p, E173p, E233p, G079p, K056p; Spapens 2008-09 : ZHol-W, K005p; Weijnen 1932 : L100p; klåpbès : MI 13 (1945) : E109p.

klapbessen klabbessè : MI 13 (1945) : E174p; klabessè : MI 13 (1945) : E091b; Van den Hombergh-Bot 1954 : E091b; klabes : MI 13 (1945) : E032a; klapbese : MI 13 (1945) : E120p, E159p; klapbessè : MI 13 (1945) : D001p, E020p, E033p, E063p, E067p, E085p, E121p, E177p; klapbessen : MI 13 (1945) : D001p, E025p, E028a, E045p, E047a, E049p, E074a, E076p, E082p, E123b, E155p, E171p, E176p, E192p, E194p, E196p, F098b, F108p, K002p; Stolk 1880 : K042a; klåbessè : Van den Hombergh-Bot 1954 : E065a.

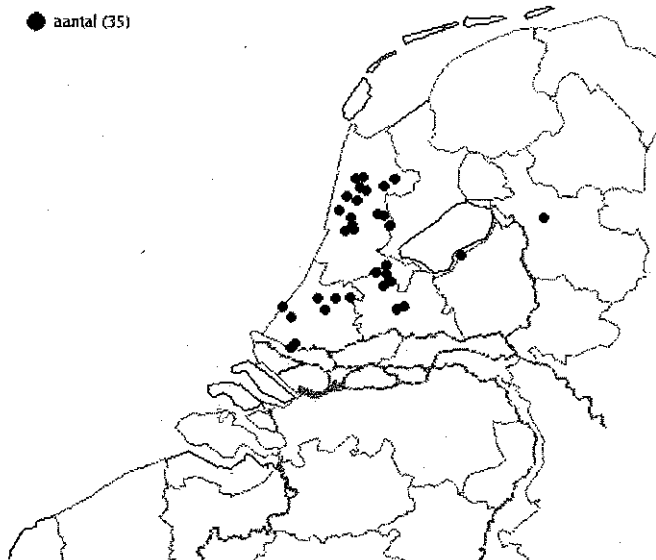
Na het hoofdtrefwoord **KLAPBES** volgen de trefwoorden **klapbes** en **klapbessen** (voor de uitsluitend in het meervoud aangetroffen gegevens).

Na het trefwoord **klapbes** volgen alfabetisch de benamingen, zoals ze aangetroffen zijn, te beginnen met *klabbes* gevolgd door de bron en het jaartal: MI 13 (1945), d.w.z. Dialectvragenlijst 13 van het Meertens Instituut uit 1945. Daarna de plaatsen die deze benaming opgegeven hebben: E077p (= Edam) en E087p (= Oostzaan). Vervolgens *klapbes* met als eerste bron Anon. Aardenburg (zj) (= een ongedateerd handschrift uit het archief van het Meertens Instituut), als tweede bron Brok-EM (= eigen materiaal Brok), enzovoorts.

De benaming *klapbes* vormt een gebiedje in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, maar qua aantal treffers te weinig voor de kaart. Klikte men echter op het onderstreepte trefwoord **klapbes** of **klapbessen** dan ziet men meteen op een kaartje waar die *klapbessen* voorkomen (kaart 2).

Kruisbes, vrucht : type klapbessen

● aantal (35)

Kaart 2: De benaming *klapbes* voor de Kruisbes.

Na dit kaartje volgt een lijst van de 35 gekarteerde dialectgegevens bestaande uit vijf kolommen. Die lijst ziet er als volgt uit, maar om ruimte te besparen, geef ik slechts de bovenste regels ervan:

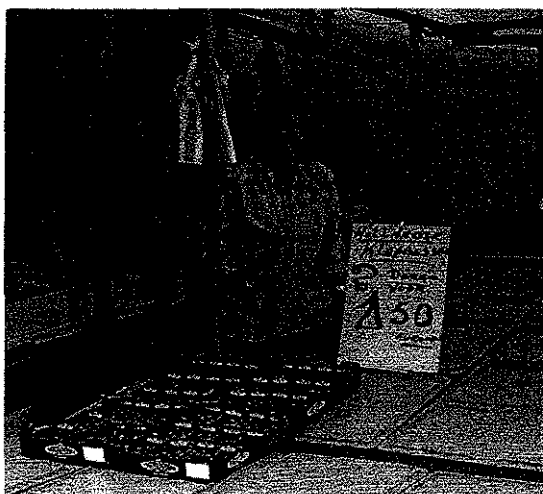
Opgave	Kloেকেcode	plaats	bronopgave	datering
klabbes	E077p	Edam	MI 13 (1945)	1945
klabbes	E087p	Oostzaan	MI 13 (1945)	1945
klapbes	L100p	Berghem	Weijnen 1932	1932
klapbes	E109p	Amsterdam	Brok-EM	1958

Vervolgens kan iedere kolom weer gesorteerd worden op alfabet, jaartal of nummer door op de titel van de kolom te klikken. Klikkt men daar nog eens op, dan wordt die volgorde omgekeerd.

Door op de opgave zelf te klikken worden op een volgend scherm alle gegevens zichtbaar:

Nederlandse naam	Kruisbes, vrucht
botanische naam	Ribes uva-crispa L. [Ribes grossularia L.]
opgave	klabbes
trefwoord	klapbes
hoofdtrefwoord	klapbes
toelichting	-
vragenlijst	MI 13 (1945)
vraagnummer	004
omschrijving	Hoe noemt men de kruisbes (Ribes Grossularia L.)? (De vruchten hebben den vorm van groote bessen, zijn geelgroen of roodbruin van kleur en veelal bezet met stijve haren.)
Kloেকেcode	E077p
plaats	Edam
regio	provincie Noord-Holland: Midden
datering	1945

Op afbeelding 2 (foto Har Brok) kan men zien dat de kruisbessen in Amsterdam anno 2010 op de Albert Cuypmarkt wel degelijk *klapbessen* genoemd worden en trouwens ook hoe goedkoop ze daar toen waren.

Afbeelding 2:
De benaming klapbessen op de Albert Cuypmarkt te Amsterdam anno 2010.

De website PLAND

Van de *kroezelenvla* ga ik nu over op de website PLAND, waarmee de officiële benaming *Plantennamen in de Nederlandse Dialecten* afgekort wordt. Ik toon daarbij enkele stappen die ik hierboven overgeslagen heb.

Als men de PLAND via www.meertens.knaw.nl/pland opent, verschijnt allereerst de volgende openingspagina (afbeelding 3):

Volksnamen van planten in het Nederlandse taalgebied

Achtergrond en informatie
Zoekhulp
Regioaanduidingen
Secundaire Literatuur
Techniek
Colofon

De Databank **Plantennamen in de Nederlandse Dialecten (PLAND)** van het Meertens Instituut omvat de volksnamen van planten in het Nederlandse taalgebied. Dit gebied omvat heel Nederland en Nederlandstalig of Vlaams België. Daarbij wordt steeds aangegeven **waar** en hoe **vaak** deze benamingen voorkomen, wanneer zij aangetroffen zijn en voor welke wilde planten en cultuurgewassen ze in gebruik zijn.

De PLAND toont de verspreiding van deze namen per plant in de vorm een woordkaart (met de 11 meest frequente benamingen). De data worden per plant gepresenteerd als een (dialect-)woordenboek met opgave van de bronnen, datering en precieze lokalisatie. Daarnaast biedt de PLAND de mogelijkheid betekenskaarten op te roepen die laten zien voor welke planten een bepaalde volksnaam in gebruik is. De toegang tot de Databank is dus zowel taalkundig als botanisch.

Het totale bestand omvat sinds april 2010 ruim **302.000** data en is opgebouwd uit mondeling en schriftelijk verzameld materiaal aangevuld met dialectwoordenboeken en andere gedrukte bronnen. De PLAND gaat terug tot het begin van de 19de eeuw. De PLAND is sinds 2007 aangesloten bij Netherlands Biodiversity Information Facility (NLBIF) en is in zijn soort de grootste collectie ter wereld. Het databestand wordt doorlopend uitgebreid en stelt aanvullingen zeer op prijs.

Man kan in de PLAND zoeken via de officiële Nederlandse naam van een plant, via de Latijnse botanische naam of via de volksnamen met verschillende mogelijkheden.

Met links kan men naar de flora en illustraties, naar het oorspronkelijke materiaal en naar taalkundige vakliteratuur

Op de zoekhulp pagina vindt u een voorbeeld aan de hand van de paardenbloem.

☒ nederlandse naam	bevat	<input type="text"/>	<input type="button" value="zoek"/>
☐ botanische naam			
☐ volksnaam			

Afbeelding 3: Openingspagina van de PLAND-website.

Onderaan links kan men in het geopende raampje kiezen tussen de officiële Nederlandse naam (Kruisbes), de Botanische naam (*Ribes uva-crispa* L. of *Ribes grossularia* L.) of een volksnaam. In het middelste raampje kan men kiezen tussen: "Bevat / Begint met / Is precies / Eindigt op" en in het derde raampje geeft men op wat men zoekt.

Op hetzelfde beginscherm ziet u links boven een paar hulp-links:

- Achtergrond en informatie
- Zoekhulp (gedemonstreerd met de Paardenbloem)
- Secundaire literatuur: een digitale versie van *Publicaties over plantennamen in Nederland, Nederlandstalig België en Frans-Vlaanderen* (Brok 2003). Deze uitgave omvat alle beschikbare taalkaarten, woordenlijsten en literatuur over plantennamen, geordend zowel op auteur als op botanische en Nederlandse naam.
- Techniek, Colofon, Regio.

Zoekt men naar de **Nederlandse naam** *Kruisbes*, dan verschijnen op het scherm twee kolommen:

Nederlandse naam	botanische naam
verspreidingskaart	plaatje
Kruisbes	Ribes uva-crispa L. [Ribes grossularia L.]
Kruisbes, groene vrucht	Ribes uva-crispa L. [Ribes grossularia L.]
Kruisbes, rode vrucht	Ribes uva-crispa L. [Ribes grossularia L.]
Kruisbes, vrucht	Ribes uva-crispa L. [Ribes grossularia L.]

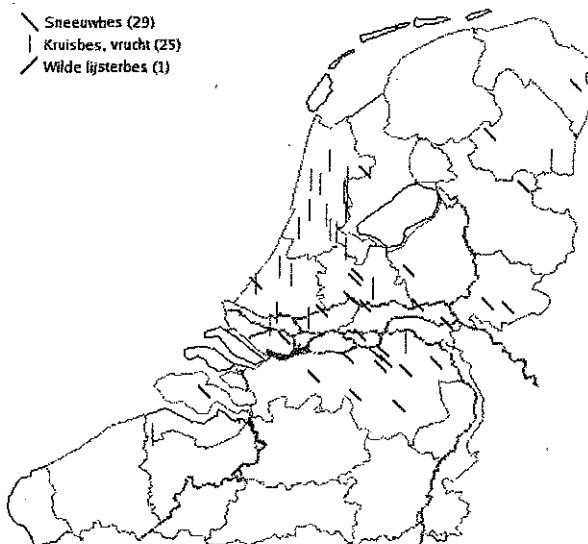
Klikt men in de eerste kolom een van de Kruisbessen aan dan verschijnt op het scherm de taalkaart, bijvoorbeeld op *Kruisbes, vrucht* dan verschijnt de eerste kaart bij deze voordracht gevolgd door alfabetisch geordend alle aangetroffen benamingen plus bronnen en plaatsen, zoals hierboven gedemonstreerd met het type *klapbes*. Klikt men aan in de tweede kolom, dan verschijnen afbeeldingen van de Kruisbes, zoals de al eerder afgedrukte foto.

Zoekt men naar de **Volksnaam** *klapbes*, dan verschijnen op het scherm drie kolommen:

Volksnaam	Nederlandse naam	botanische naam
Betekeniskaart	verspreidingskaart	plaatje
klapbes	Kruisbes, vrucht	Ribes uva-crispa L. [...]
klapbes	Sneeuwbes	Symphoricarpos albus (L.) Blake
klapbes	Wilde lijsterbes	Sorbus aucuparia L.

De werking van de tweede en de derde kolom is hierboven beschreven, maar klikt men op *klapbes* in de eerste, dan verschijnt een betekeniskaart (kaart 3), waarop te zien is waar de volksnaam *klapbes* voorkomt en welke planten daarmee aangeduid worden.

type klapbes: plantensoorten

Kaart 3: Plantensoorten die aangeduid worden met de benaming *klapbes*.

De verklaring van de benaming *klapbes* voor zowel de Wilde Lijsterbes als de Kruisbes, maar uiteraard niet in hetzelfde gebied, is in eerste instantie identiek: beide bessen geven een *klappend* geluid. Bij de eetbare Kruisbes hoort men dat geluid als men erop bijt en bij de oneetbare bessen van de Lijsterbes hoort men dat geluid als ze hard op de grond of tegen een muur worden gegooid, een kinderspel dat ik me nog uit mijn jeugd herinner.

Terug naar de website PLAND

- Het aantal data/records van de PLAND is inmiddels gestegen tot ruim 313.000. Dit enorme aantal betekent, als ik de planten met minder dan 100 gegevens even niet meetel, dat ruim 350 planten inclusief hun vruchten in de PLAND vertegenwoordigd zijn met ieder meer dan 100 tot en met 7000 data per plant, globaal:

100 - 299:	160 planten	45%	
300 - 499:	56 planten	15%	
500 - 699:	24 planten	7%	
700 - 899:	17 planten	5%	
900 - 1099:	25 planten	7%	
1100 - 1299:	13 planten	4%	
1300 - 1499:	5 planten		(Afrikaantje enz.)
1500 - 1699:	6 planten		(Beuk, Framboos enz.)
1700 - 1899:	9 planten		(Rode aalbes, Bosbes enz.)
1900 - 2099:	7 planten		
2100 - 2999:	13 planten	4%	(Braam, Sleutelbloem, Herik enz.)
3000 - 3599:	3 planten		(Brandnetel, Kweek, Madeliefje enz.)
3600 - 7200:	17 planten	5%	(Eik, Braambes, Paardenbloem enz.)

- Voor de overzichtelijkheid van het materiaal hebben alle dialect-woorden een *trefwoord* gekregen om ze wat gemakkelijker op te zoeken. In veruit de meeste gevallen zijn dat woorden uit de Nederlandse cultuurtaal, die als woordtypen fungeren, bijv. *blom* => *bloem* en *peerd* => *paard*, dus *peerdsbloem* => *paardsbloem*. Dit type *paardsbloem* is typisch Limburgs en Oost-Brabants, zoals op kaart 4 te zien is (zie ommezijde, blz. 72).

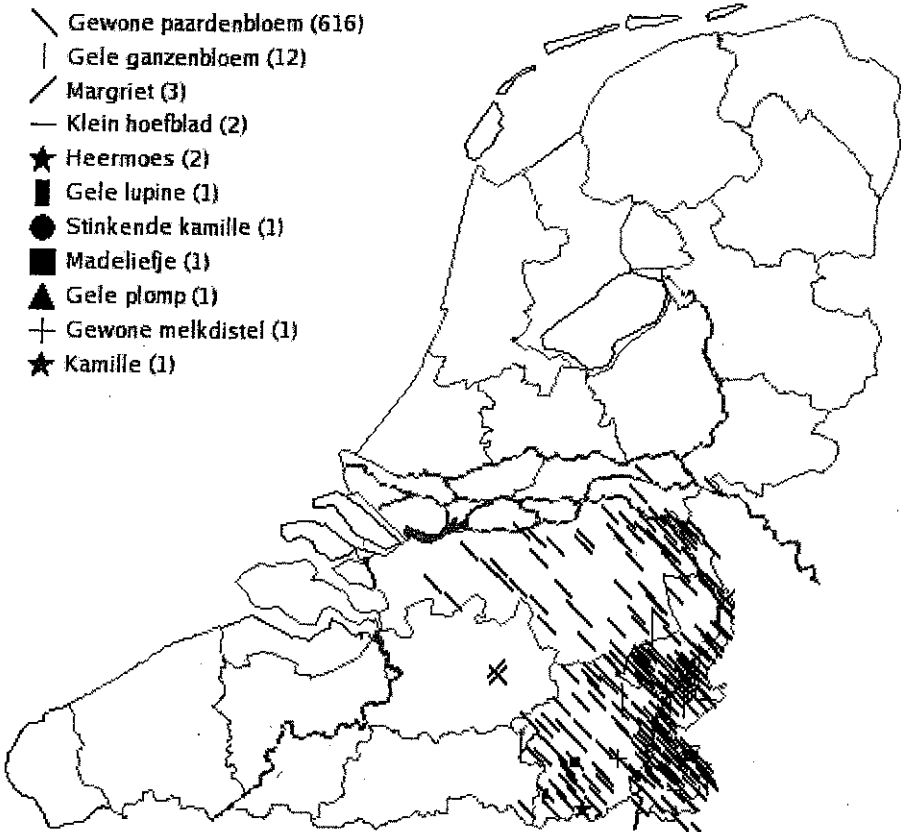
- Om het aantal trefwoorden te reduceren in verband met de overzichtelijkheid van de taalkaarten, zijn alle trefwoorden op hun beurt weer van een 'vereenvoudigd' *hoofdtrefwoord* voorzien.

Deze vereenvoudiging houdt onder meer in dat de trefwoorden *paardbloem*, *paardenbloem* en *paardsbloem* ieder het hoofdtrefwoord *paard-bloem* dragen. Dit zeer algemene type *paard-bloem* levert kaart 5 op blz. 72 op. Verreweg de meeste gegevens staan overigens voor de Gewone paardenbloem, maar daarnaast in Antwerpen en Vlaams-Brabant voor de Margriet (118) en in Noord-Brabant voor de Gele ganzenbloem (27).

- Verdere vereenvoudigingen zijn onder andere het weglaten van de suffixen van verkleinwoorden en meervouden. *Afrikaantje* en *afrikaan* dragen dus beide het hoofdtrefwoord *afrikaan* enzovoorts.

type paardsbloem: plantensoorten

- \ Gewone paardenbloem (616)
- | Gele ganzenbloem (12)
- / Margriet (3)
- Klein hoefblad (2)
- ★ Heermoes (2)
- Gele lupine (1)
- Stinkende kamille (1)
- Madeliefje (1)
- ▲ Gele plomp (1)
- + Gewone melkdistel (1)
- ★ Kamille (1)

Kaart 4: De benaming paardsbloem in de Nederlandse dialecten.

\ paard-bloem (1976)

Kaart 5: Het type paard-bloem in de Nederlandse dialecten.

Bronnen van de PLAND

- Al het in Nederland en België ooit afgevraagde enquêtemateriaal (238.000: 78%), waarvan de helft afkomstig is uit de enquêtes van het Meertens Instituut (vroeger het Dialectenbureau)
- Alle handschriften en privéverzamelingen, voor zover bereikbaar (75 bronnen)
- Alle gepubliceerde bronnen voor zover mogelijk (bijna 700 bronnen). Ik bedoel daarmee artikelen in tijdschriften, dialectwoordenboeken en ga zo maar door. Deze grotendeels in druk verschenen bronnen maken deel uit van de bibliotheek van het Meertens Instituut. Daarnaast bestaat het uit niet in druk verschenen (doctoraal)scripties en licentiaatsverhandelingen.

Datering van het bronnenmateriaal

De opgenomen gegevens dateren uit de periode van 1800 tot en met heden. Hoewel de oudste enquête dateert van 1879 en de oudste dialectwoordenboeken ook pas op het eind van de 19e eeuw begonnen te verschijnen, omvat het materiaal uit de 19e eeuw toch altijd nog bijna 7000 records.

Het materiaal uit de 20e eeuw is redelijk gelijk verdeeld. De eerste helft omvat 40%, de tweede 56%. Uiteraard zijn er ook een aantal ongedateerde bronnen.

Vóór 1900	6.815
1900-1919	8.289
1920-1939	54.237
1940-1959	80.648
1960-1979	35.519
1980-1999	113.877
2000-heden	5.248

Geografische begrenzing

De PLAND bestrijkt het Nederlandse taalgebied, inclusief Frans-Vlaanderen, dus veel meer dan de beide Limburgen:

- Nederlandstalig België totaal: 125.000 (Belgisch-Limburg: 35.342)
- Nederland totaal: 185.000 (Nederlands-Limburg: 47.631)
- Frans-Vlaanderen totaal: 2.011.

Voorgeschiedenis van de belangstelling voor plantennamen

Op het eind van de 19e eeuw ontwikkelde zich een grote belangstelling voor dialecten. In feite ontstonden in deze periode de eerste dialectenquêtes, woordenboeken, woordstudies en taalkaarten. Taalgeografie en -lexicologie namen daarbij een belangrijke plaats in.

In diezelfde periode ontwikkelde zich een ook grote belangstelling voor de natuur. Die uitte zich niet alleen in het gebruik van schoolflora's, het ontstaan van Natuurmonumenten en het verschijnen van de Verkade-albums van Jac. P. Thijssse, maar ook in het verschijnen van woordenboeken met de volksnamen van planten.

In België verscheen in 1888 *Deken de Bo's Kruidwoordenboek* bewerkt door J. Samyn en in 1896 *De Vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland met aanduiding der toepassingen en Genezende eigenschappen der planten* van E. Pâque, in 1913 gevolgd door diens *Bijvoegsel*.

In Nederland verscheen in 1907 het omvangrijke *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten* van H. Heukels.

Voor een zeer uitvoerige voorgeschiedenis zie Brok (1987) en Smit (1987).

Voorgeschiedenis van de PLAND

In 1972 studeerde ik af in Nijmegen. Mijn doctoraalscriptie ging onder andere over de benamingen van planten rond 1500. In de loop van 1972 kreeg ik de mogelijkheid om daarop door te gaan als wetenschappelijk ambtenaar van het Meertens Instituut (toen: Het Dialectenbureau).

Met de hulp van student-assistenten ontstond sinds 1974 geleidelijk een voorloper van de PLAND met tienduizenden fiches in vele kaartenbakken. Door de invoering van de computer werden rond 1990 deze kaartenbakken tot computerfiles verwerkt en in 2003 werd ook Joep Kruisen bij dit project betrokken, die onder andere voor de invoering van het WLD en WBD in de PLAND zorgde. In 2006 ging de website officieel van start.

De PLAND is sinds 2007 aangesloten bij Netherlands Biodiversity Information Facility (NLBIF) en is in zijn soort de grootste collectie ter wereld. Het databestand wordt nog doorlopend uitgebreid en omvat momenteel al het enquêtemateriaal en bijna alle dialectwoordenboeken. Momenteel wordt onder andere gewerkt aan de invoer van de laatste gegevens uit het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, maar ondanks de inmiddels enorme omvang zal de PLAND zelfs dan nog niet klaar zijn. Aanvullingen en verbeteringen zijn altijd welkom.

Tot slot

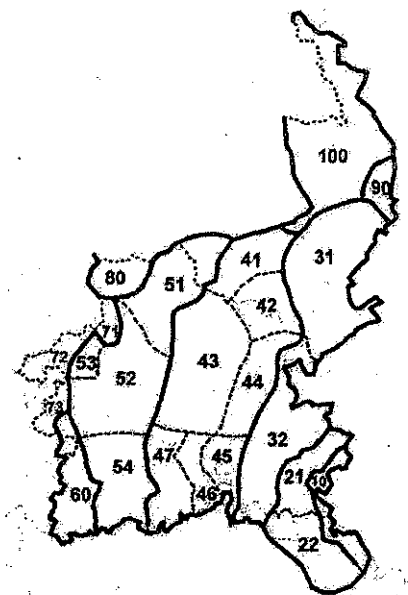
In 1991 was de laatste stelling bij mijn dissertatie: "Taal is meer dan een optelsom van taalverschijnselen" (Brok 1991). Een korte formulering, maar nog steeds functioneel. Anno 2010 kan deze stelling, zoals blijkt uit het voorafgaande, net zo goed kunnen luiden: "De PLAND is meer dan een optelsom van plantennamen".

II. De sleutelbloem tussen Brabant en Limburg (J. Kruijzen)

Op het snijpunt van de twee themalijnen – die van het onderhavige VLDN-congres, 'Op de grens van het Brabants en het Limburgs', én die van deze gezamenlijke voordracht, 'De volksnamen van planten', – ben ik op zoek gegaan naar enkele planten waarvan de benamingen in Beringen en de directe omgeving iets laten zien van dat raakvlak tussen deze twee grote dialectgebieden.

Ik heb daartoe uit het materiaal van de PLAND geput, wetend dat daarin de Flora-afleveringen van de Woordenboeken van de Limburgse en de Brabantse Dialecten, WLD en WBD (Kruijzen 2002 en Swanenberg 2002) zijn opgenomen. Ik heb ook ruim gebruik gemaakt van hetgeen bij de presentatie van deze twee woordenboek-afleveringen én van de gelijknamige aflevering van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, WVD (De Pauw 2002), is te berde gebracht (Kruijzen e.a. 2003).

Beringen en de dialecten van de plaatsen die in de directe omgeving van Beringen liggen zoals Heppen, Beverlo en Paaf, vormen samen het Beringerlands, een klein dialectgebiedje in het uiterste westen van het West-Limburgs, zoals beschreven in *Riek van Klank* (Kruijzen 2007), nummer 53 op het bijgaande kaartje (kaart 6) van de indeling van het Limburgs. Alleen al door de geografische positie, vlak tegen het Brabants Limburg (71-73) aan, is invloed vanuit het westelijke Brabantse gebied niet onwaarschijnlijk.

Kaart 6: Indeling van de Limburgse dialecten

waarin te onderscheiden zijn de hoofdgebieden:

Oostlimburgs (31-32), Centraallimburgs (41-47) en Westlimburgs (51-54)

en binnen het Westlimburgs:

Dommellands (51), Demerkempens (52), Beringerlands (53) en Lonerlands (54).

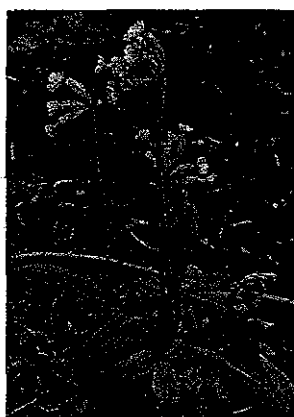
Sleutelbloem, *Primula veris* L.

Onder de volksnamen van de sleutelbloem komen we, juist in Beringen en directe omgeving, en ook alleen daar, met uitsluiting van de rest van beide Limburgen, een Brabants verschijnsel tegen, dat Har Brok in een artikel uit 1995 dat de benamingen van de plant vanuit Brabants perspectief behandelde, heeft beschreven en verklaard. Ik wil dat verschijnsel hier vanuit een Limburgs gezichtspunt bezien.

De sleutelbloem, waarvan de officiële botanische naam luidt *Gulden sleutelbloem* (*Primula veris* L.), is een beschermde en zeldzaam geworden vroege bloeier (maart - mei) aan slootkanten, in vochtige weilanden en in beekdalen. De wilde plant heeft helder gele buisbloemen die in een kroon aan het uiteinde van de stengel hangen en rimpelige gekartelde bladeren in een rozet. De *Slanke sleutelbloem* (*Primula elatior* (L.) Hill) heeft een lange steel (15-30 cm), de Gulden sleutelbloem heeft een kortere steel (5-12 cm) en is de basis van vele cultuur- of kweekvormen met verschillend gekleurde bloemen: naast geel ook rood, roze, violet, wit enz.; deze zijn in de volksmond bekend als *primula's*.

Primula veris L.
(foto: Rene Koot)

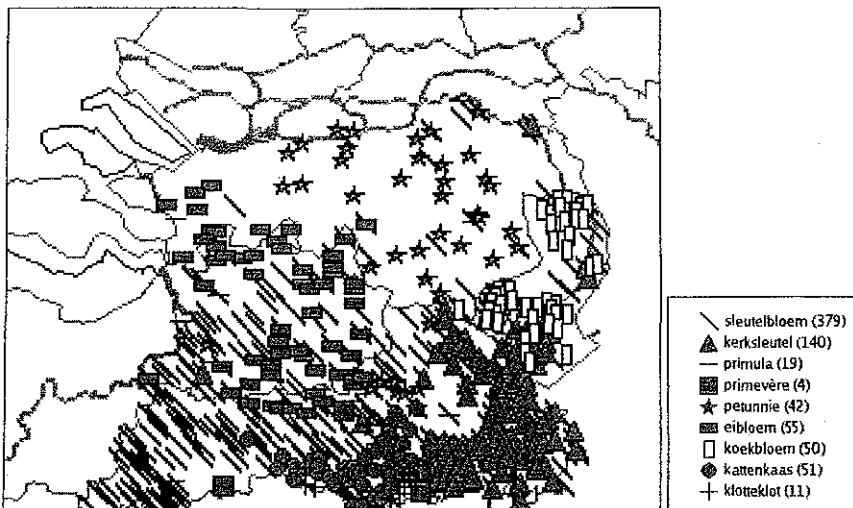
Primula elatior (L.) Hill.
(foto: Luc Regniers)

Uitgangspunt van onze beschouwing is een uitsnede uit de PLAND-kaart van de sleutelbloem, waar de gegevens uit het Limburgs en het Brabants zijn ingetekend (cf. kaart 7). In de legenda zijn achter de heteroniemen ook de aantallen voorkomens weergegeven.

1. Sleutelbloem

Verreweg het frequentst is het standaardtaalwoord, d.w.z. de door de botanici vastgestelde officiële naam voor Nederland en België: *sleutelbloem* (Van der Meijden en Vanhecke 1986).

Exclusief of bijna exclusief in zuidelijk centraal Brabants, komt deze naam ook in de Limburgse dialecten zeer frequent voor, zij het daar doorgaans in concurrentie met andere benamingen. Op de kaart zijn in Limburg de 80 dunne schuine streepjes voor plaatsen met *sleutelbloem* ondergesneeuwd onder de afwijkende symbolen, maar de benaming komt vaak, in 80 plaatsen verspreid over beide provincies, voor.

Kaart 7: Zuidoostelijke uitsnede uit de PLAND-kaart van de Gulden Sleutelbloem, *Primula veris* L.

2. Kerksleutel

Het midden en het zuiden van Limburg worden overheersend ingenomen door de *kerksleutel*-benamingen en varianten.

Waar komt de sleutel uit deze twee benamingen, het driehoekje op de kaart, vandaan? Van de sleutelbloem wordt gezegd, bijv. door het WNT, dat de metafoor die aan de benaming ten grondslag ligt, stoelt op de vormgelijkenis van de bloem met een sleutel: de langgerekte kelk (of, voor de *Primula eliator*, de lange steel) is de schacht en het geknikte bloempje de baard van de sleutel.

In vele volksverhalen is de sleutel een magisch en begerenswaardig object. Men kan er onheil mee achter slot en grendel zetten en zich zo daartegen beschermen; men kan er ook geluk mee ontsluiten. Het bezit van een, van dé sleutel, is een bron van wijsheid, van invloed, van eeuwigheid. Petrus wordt als hoeder en poortwachter van de hemel met een sleutel afgebeeld, en wie kent niet het mooie verhaal van diezelfde oude Sint-Pieter die zat te dommelen in zijn stoel en de sleutel van de hemelpoort uit zijn handen liet glippen... Op de plek waar Petrus' sleutel terecht kwam, bloeide een bloem op: de sleutelbloem.

Hemelsleutel is dan ook een in Duitsland en het Rijnland wijdverbreide benaming voor de sleutelbloem, in Limburg werd het nog in drie plaatsen opgegeven tegen de grens met Duitsland aan. In de officiële botanische nomenclatuur is de hemelsleutel een andere plant, (*Sedum telephium* L.) uit de sedum-familie dus, echter wél met dezelfde medicinale, d.w.z. volksgeneeskundige werking, waarover later meer.

De overgang van *hemelsleutel* naar *kerksleutel* is niet zo groot, gezien het betekenisveld waarin de overgang plaats vindt: de groep van door godsdienst gestuurde benamingen². En *kerksleutel* kan, gezien verspreiding op de woordkaart met 140 voorkomens, de typisch Limburgse, niet-standaardbenaming van de sleutelbloem in de beide Limburgen naar zich toe trekken.

² Zo vinden we verder nog onder de benamingen van de sleutelbloem: *sint-pieterskruid* en *paasbloem*. Heukels (1907; 1987: 172) geeft zo onder de namen van de pioen onder meer: *cornelisroos*, *urbanusroos*, *pinksterroos* en *kerkroos*.

3. Kattenkaas en Spielformen

In Haspengouw, met uitlopers naar zuidoostelijk Vlaams-Brabant vinden we benamingen van het type *kattenkaas*³, zoals dat in het WLD staat (het cirkeltje op de kaart), en de talrijke Spielformen hier op kaart 7 (met een kruisje) samengevat onder *klotteklot*.

Kattenkaas komt in de zuidelijke dialecten en in het WNT voor als benaming voor het kaasjeskruid (*Malva L.*), een, evenals de sleutelbloem, geneeskrachtig kruid. Thee van kaasjeskruid wordt op het internet geroemd om zijn algemeen geneeskrachtige en versterkende werking. Ook de sleutelbloem staat bekend om zijn algemeen geneeskrachtige werking, het is het "volmaakte medicijn" in de woorden van Jacob van Maerlant (midden 13e eeuw), die het verdient hier aangehaald te worden (*Der Naturen Bloeme*, naar Gysseling 1981: 367, vv. 14656-14663):

Pinnula [*lees Primula*] dats .i. cruud
terst dat lentin comet vut
hets teerste dat bloemen dragt
dat cruud als men ghewagt
ghesoden in roden wine
dats volmaecte medicine
ghedronken in alre noet
jeghen dat sware euel groot.

4. Koekbloem en eibloem

De volgende samenhangende typen benamingen voor de sleutelbloem worden gevormd door de rechthoekjes op de kaart:

Koekbloem en varianten, de open staande rechthoekjes in Centraal- en Noord-Limburg, en *eibloem* en varianten, de liggende rechthoekjes, voornamelijk in de provincie Antwerpen.

In het motief van de benoeming raken Limburg en Brabant elkaar hier. Onder de vele verklaringen is de pragmatische van het gebruik in de keuken wel het aannemelijkst: als de felgele bloemetjes worden toegevoegd aan gerechten en baksels krijgen deze een mooie gele kleur en geven de indruk dat er veel eieren in verwerkt zijn, een kwaliteitskenmerk immers.

5. Primeveer

Het Franse leenwoord *primevère* komt als *primeveer* vier maal op onze kaart voor; westelijker, in de beide Vlaanderen is het frequent. Het komt rechtstreeks uit het volkslatijnse *prima vera*, 'eerste lente', waarop later Linnaeus varieerde met *primula veris*, 'kleine eersteling van de lente', waaruit weer de Nederlandse naam voor de kweekvorm, *primula*, is ontstaan.

De 'eerste lente' of 'eersteling van de lente' is een typische kalenderbenaming, zoals die er zeer vele zijn in de volksnamen van planten: *lente-*, *paas-*, *maart-*, *mei-* en zelfs plaatselijk *kermisbloemen* en *-kruiden* enz., ze zijn allemaal in de PLAND te vinden. Zeer verschillende plantensoorten die alleen gemeen hebben dat ze vroeg in de lente bloeien en daarmee (denk maar aan de sleutel) de ban van de winter doorbreken en het nieuwe leven ontsluiten.

³ WBD en WVD hebben deze en gelijkaardige vormen uit Brabant en Vlaanderen getypeerd als *kattenkous*, in aansluiting bij Waalse en Picardische sleutelbloembenamingen met *brayes* 'broek'. Een omstandige uiteenzetting over het onderscheid in de typering zou hier te ver voeren; zie Kruijssen e.a. (2003).

6. *Petunnie*

In deze paragraaf komen de in het vooruitzicht gestelde Beringse benamingen van de sleutelbloem aan bod die Brabantse vormen met het Limburgs verbinden: de *petunnie/metunnie*-varianten, het sterretje op kaart 7.

Het zijn alle varianten, nakomelingen van Middelnederlands *betonie* (Verdam, Dodoens) uit Lat. *betonica*, een oude volksnaam en tegelijk de officiële botanische naam, *betonie*, voor de *Stachys officinalis* L., een andoornvariant.

De sleutelbloem en de betonie hebben naar hun voorkomen amper iets met elkaar gemeen. Het zijn, in Linnaeaanse zin, geheel verschillende planten. Vanwaar dan toch die naamsovergang?

Tweeënehalve eeuw na het verschijnen van Linnaeus' *Species Plantarum* (1753) hebben we in het westerse denken zijn beschouwingswijze en wat in zijn voetspoor de wetenschappelijke botanica is geworden, goed geïnternaliseerd. Zodanig dat we ons moeite moeten geven die manier van denken af te leggen en ons voor te stellen dat er ook andere manieren zijn om naar planten (en *mutatis mutandis* ook naar dieren) te kijken.

Wij kijken naar een plant zoals een determineerder doet, we identificeren individuen met hiërarchische taxonomieën in ons hoofd, met definitieën als genus en species, als boomstructuren die de planten en daarmee hun namen in een een-op-een systeem classificeren.

Dat is een beschouwingswijze met ongetwijfeld vele voordelen: de unieke Latijnse namen en hun geautoriseerde vertalingen in de nationale talen bevorderen de communicatie tussen botanici. Men weet precies over welke plantensoort het gesprek gaat. Botanische namen zijn als muziek, ze gaan over de grenzen van de talen heen.

Maar in de vóór-wetenschappelijke denkwijze zoals die in veel dialecten voortleeft, wordt er niet identificerend naar planten gekeken, noch worden de namen ervan als definitieën vastgesteld. Men heeft daar veeleer oog voor het nut van een plant, zoals de geneeskrachtige werking of de smaak van het kruid in de keuken. Of juist voor het onnut, de schadelijkheid, de giftigheid, de woekering van een onkruid.

En dat nut of onnut kan heel goed op dezelfde plant betrekking hebben: in een bepaalde dosering is de plant genezend, in een andere juist giftig, op de ene plaats is het een sierlijke tuinplant, elders een lastig onkruid.

En dan kunnen, uit hoofde van die geneeskunde of anderszins, verschillende planten met dezelfde naam worden aangeduid, of elkaars naam overnemen.

Planten worden zo, vóór-wetenschappelijk, ook benoemd naar hun kalenderfunctie: als die of die plant gaat bloeien, dan is het tijd om dat bepaalde gewas te zaaien, of juist te oogsten bij een andere bloei. Zo worden er in de PLAND niet minder dan 14 verschillende planten met de benaming *meibloem*⁴ aangeduid.

Planten kunnen ook benoemd worden naar hun habitat en inderdaad, op diezelfde groeiplaats kunnen best twee of meer planten voorkomen, die in de volksnaamgeving dezelfde naam krijgen, bijvoorbeeld *weidebloem* of *weidekruid*, dat voor zeven verschillende planten wordt gebruikt⁵.

⁴ Dat zijn: Boerenjasmijn, Gewone paardenbloem, Gewone salomonszegel, Herfstsering, Kamille, Klaver, Lelietje-van-dalen, Madeliefje, Margriet, Meidoorn, Pinksterbloem, Sering, Tuinanjier en Vogelkers.

⁵ En wel: Boerenwormkruid, Brem, Korenbloem, Madeliefje, Margriet, Perzikkruid en Vergeet-me-nietje.

Verder is het uiterlijk van planten een gewild benoemingsmotief (de klimmers en winden), of de kleur en de vorm van de bloem (de staarten, ogen, oren en andere lichaamsdelen van dieren; Brok en Kruijzen 2010), de reuk (de stinkertjes), de bladeren en naalden enz.

Het gaat hier dan ook niet primair om onderscheid, maar om gemeenschappelijkheid van eigenschappen, die in de belevingswereld van de (dialect)spreker de ordening regelt van zijn denken over planten en daarmee van zijn benoeming ervan.

En zo is het niet verwonderlijk dat onder de heteroniemen van de sleutelbloem tientallen benamingen voorkomen die de sleutelbloem met andere planten deelt, die naar hun nut, hun voorkomen, hun bloeitijd, hun uiterlijk of anderszins met de sleutelbloem "verwant" zijn.

Terug naar de sleutelbloem en de betonie, en naar de Brabantse elementen in de naamgeving ervan in Beringen. Het gaat om het volgende groepje volksnamen⁶ voor de sleutelbloem:

in Beringen (K 358):	<i>meteuneke, metenneke</i>
in Paal (K 357):	<i>betennie, metünneke</i>

en aansluitend, net buiten het Beringerlands,

in Koersel, Houthalen en Zonhoven (K 359, L 414, Q 001):	<i>meteuneke</i> , zoals in Beringen
in Heusden (K 360):	<i>mêteuninge</i>
in Zolder (K 361):	<i>meteuninkske, matonenske</i>
in Overpelt (L 314):	<i>peteuneke</i> .

Het zijn vreemde woorden voor Limburgse oren.

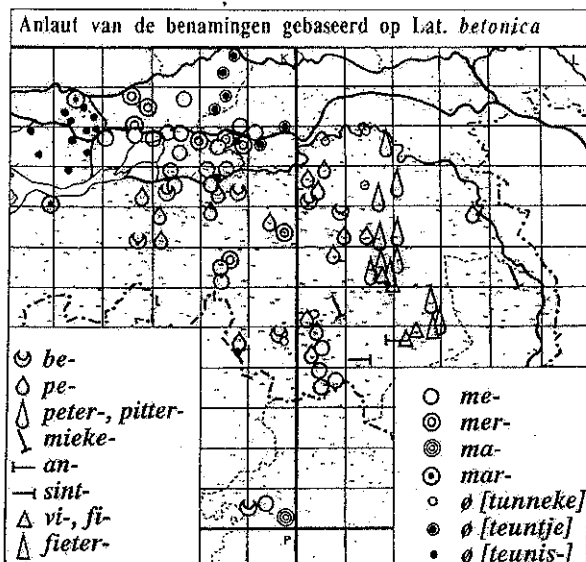
Opgehaald uit de database van de PLAND blijken de vindplaatsen van de nakomelingen van Lat. *betonica* in de gegevens van de sleutelbloem vooral een Brabantse zaak te zijn; het zijn de Brabantse sterretjes op kaart 7, met dus een groepje varianten in de buurt van Beringen.

De Overpeltenaar die op het zojuist gepresenteerde overzicht van de namen van de sleutelbloem zijn *peteuneke* ziet staan, zou kunnen opperen dat de herkomst van dat woord niet *betonica*, maar wellicht eerder *petunia* zou kunnen zijn. Precies zoals dat ook mijn eerste reactie was omdat in het dialect van mijn jeugd, dat van Gilze tussen Tilburg en Breda, sleutelbloemen en dan vooral de kweekvariant, de primula, ook *petunnekes* worden genoemd (Hoevenaars-Willemse 1987; ook in het Kempenlands van Hoppenbrouwers 1996).

Toch is de herkomst *petunia* voor onze *petunnekes* zo goed als uitgesloten. De sleutelbloem-*petunnekes* passen geografisch in een groot lexicaal continuüm dat Centraal- en Oost-Noord-Brabant omvat, met de intussen bekende uitloper naar Beringen. En dat grote geheel, met daarin *petunneke*, kan overtuigend uit *betonica* worden afgeleid. *Betonie* komt bovendien al in het Middelnederlands voor, terwijl *Petunia* een uit 1789 daterende latinisering is van een Amerikaans Indianenwoord *pety* 'tabak' (volgens De Vries; het EWN houdt het op een ontlening uit Frans dialectisch *pétun* 'tabak'). Het is pas in 1870 voor het eerst geattesteerd, in het WNT.

⁶ Het materiaal is afkomstig uit vragenlijst 34 van de Leuvense Dialectcentrale uit 1940, uit de Luikse vragenlijst 3 uit 1953 en uit de Limburgse studie van pater Landewald Janssen, *Over daverdellekes, hanekeutels en onslievevrouwkes* van 1983.

Brok pleit in het genoemde artikel uit 1995 voor één gemeenschappelijke herkomst van alle vormen die we met een sterretje op kaart 7 hadden weergegeven en nu verfijnd laten zien in kaart 8. Brok herleidt alle varianten vanuit taalgeografische grond uit *betonica*. Laten we zijn redenering eens nalopen.

Kaart 8: Sleutelbloembenamingen afgeleid van Lat. *betonica*, naar Brok 1995.

6.1 We gaan met Brok uit van de Latijnse grondvorm *betonica* (etymologiebank.nl, sub *betonie*), waarvan het *ica*-suffix als een verkleinwoord werd aangevoeld en geïnterpreteerd als *-eke*: *betunneke*, waarvan dan weer een nieuwe grondvorm, door back-formation, werd gevormd: *betonie*, *beteunie*, steeds met *be-* in de anlaut. Op kaart 8 zijn het de halve maantjes in het centrum van het gebied.

6.2 *be-* > *pe-*

De verscherping van *be-* tot *pe-* wordt door De Bont (1962) voor het Oost-Noord-Brabants beschreven. De Bont noemt parallellen als *petin* < *bottine*, *petaole* voor *betalen*, *pertaol* voor *brutaal* enz. Ook de positie op de kaart suggereert samenhang; het druppel-symbool voor *pe-* komt steeds in de nabijheid van het maantje voor de *be-* vormen voor⁷.

6.3 *pe-* genereert *peter-* en *pitter-*, de langwerpige druppel in de Peel, in vormen als *petertunneke*, *pittertonieke* enz. Taalgeografisch vormen *petunneke* en *pietertunneke* een eenheid. Het element *peter-* is te reconstrueren uit *pe-* via de tussenstap *pet-*, in deze omgeving de verkorte vorm van *Petrus*, een bekende in de sleutelbloembenamingen: *sint-pieterskruid* en *petrussleutel* in Heukels, *S. Petrus cruyt* in Dodoens.

⁷ Overigens verklaart De Bont (1958: 488) *petōnnēkes* 'sleutelbloem' voor Oerle als *tunneke* 'tonnetje' met "algemeen voorvoegsel" *pe-*, maar deze etymologie is toch hoogst onwaarschijnlijk, niet alleen omdat *petunneke* ook elders, zonder verband met *ton* voorkomt, zoals we zagen in Overpelt en Gilze, maar ook omdat *tunneke* beter verklaard kan worden als *betunneke* met eerst *be-*afval en daarna aantrekking door *Antonius*, gezien de *antonikus*-benamingen voor de sleutelbloem eveneens in Oost-Noord-Brabant.

Petertunneke kon zich ontwikkelen omdat de eerste lettergreep van *betonie* uiterst zwak was. De oplossing kon twee kanten uitgaan: ofwel (a) versterking tot *pe-*, *pieter-* en andere min of meer Spielvormen als *mieke-*, *fi-*, *fieter-* enz. allemaal in het zuidoosten van Noord-Brabant.

6.4 Ofwel (b) afval van de zwakke lettergreep in vormen als *teuntje* en *teunis* in het noordwesten van het gebied, en de *tunneke*-vormen van De Bont in de Kempen. De Bont hield de *tunneke*-vorm voor primair, en *petunneke* als een afleiding. De verspreiding van de *betonie*-vormen op de kaart spreekt dit echter tegen.

6.5 *be-* > *me-*

Op de plaats waar het ons hier om was begonnen, in Beringen, vinden we op kaart 8 *meteunke*, *metenneke*, en *mêteuninge*, *matonenske* in de directe omgeving: vormen met *me-* of *ma-* in de anlaut, pal naast *betennie* in Paal, met de oorspronkelijke *be-* in de beginlettergreep.

De *me-* vormen, cirkelvormige symbolen op de kaart, komen ook voor in de zuidwestelijke Kempen en een grote concentratie in de noordwestelijke hoek, in het westelijke Land van Maas en Waal. Brok houdt het op een parallelle ontwikkeling: *betonie* werd zowel *petonie* in het centrum van het *betonie*-gebied als *metonie* aan de periferie ervan. Het zojuist verschenen *Brabants Etymologisch Woordenboek* van Frans Debrabandere (2010: 72, 348 en 398) houdt het ook op deze herkomst.

En zo verschaft het Limburgse Beringen een paragraaf Brabantse etymologie in een notendop.

Slot

Aan het slot van deze uiteenzetting over de sleutelbloem moet ik bekennen aanvankelijk van plan te zijn geweest minstens twee planten in het kader van de congres-voordracht te gaan bespreken – in de inleiding ging het immers nog over ‘enkele planten’ waarvan de benamingen in het Beringerlands iets zouden tonen van de interactie tussen Brabants en Limburgs, maar het vuur van de sleutelbloem laaide zo hoog op dat er voor de andere planten geen plaats meer overbleef. Dat houdt de VLDN dan nog tegoed.

BIBLIOGRAFIE

- BROK, H. (1987), Het woordenboek van Heukels en de Nederlandse plantnaamkunde. In: *Reprint Heukels 1907*. Utrecht, blz. IX-LXXXI.
- BROK, H. (1991), *Enkele bloemnamen in de Nederlandse dialecten. Etnobotanische nomenclatuur in het Nederlandse taalgebied (= Publikaties P.J. Meertens-Instituut 18)*. Amsterdam.
- BROK, H. (1995), Taalgeografie en etymologie. Benamingen voor de sleutelbloem (*Primula L.*) afgeleid van Lat. *Betonica*. In: J. Cajot e.a. (red.), *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft. Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Münster/Hamburg, blz. 455-464.
- BROK, H. (2003), *Publicaties over plantennamen in Nederland, Nederlandstalig België en Frans-Vlaanderen (= Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Vlaamse Afdeling 24)*. Tongeren.
- BROK, H. EN J. KRUIJZEN (2009), Kruisbes, taalgeografie op de vierkante millimeter. In: E. Beijik, L. Colman, M. Göbbel e.a. (red.), *Fons verborum. Feestbundel voor prof. dr. A.M.F.J. (Fons) Moerdijk, aangeboden door vrienden en collega's bij zijn afscheid van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie*. Leiden/Amsterdam, blz. 485-496.
- BROK, H. EN J. KRUIJZEN (2010), Vossenstaart, leeuwenbekje en koeienoog. Theriomorfe benoemingsaspecten in de volksnamen van planten. In: J. De Caluwe en J. Van Keymeulen (red.), *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent*. Gent, blz. 73-92.
- DE BONT, A.P. (1958 en 1962), *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal*, deel I: *Klank- en Vormleer* (1962); deel II: *Vocabularium* (1958). Assen.
- DE PAUW, T. (2002), *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, deel III: Algemene Woordenschat, Afl. 3: Flora*. Gent/Tongeren.
- DEBRABANDERE, F. (2010), *Brabants etymologisch woordenboek. De herkomst van de woordenschat van Antwerpen, Brussel, Noord-Brabant en Vlaams-Brabant*. Leuven/Zwolle.
- GOOSSENS, J. (1994), 10. Stachelbeere (Karte 33). In: J. Goossens: *Sprachatlas des nördlichen Rheinlands und des südöstlichen Niederlands. "Fränkischer Sprachatlas". Dritte Lieferung. Textband*. Marburg, blz. 189-210.
- GOOSSENS, J. (2002), Over kruisbessen, knoeselen, kasperten en consoorten. En ook een beetje over het Franse groseille. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 74*, blz. 51-68.
- GYSELING, M. (1981), *Corpus van Middelnederlandse teksten II.2, Der Naturen Bloeme*. 's-Gravenhage.
- HEUKELS, H. (1907; 1987), *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*. Reprint 1987 bezorgd door H.J.T.M. Brok. Utrecht.
- HOEVENAARS-WILLEMSE, C. (1987), Plaatselijke namen van bloemen, planten en bomen in en rond Gilze. In: *De Mulder 8*, blz. 14-15.
- HOPPENBROUWERS, C. (1996), *De taal van Kempenland. Van ààwbätte tot zwiemele*. Eindhoven.
- JANSSEN, O.F.M. LANDEWALD (1983), *Over daverdellekes, haneketels en onslievevroukewas. Dialectische namen van planten en vruchten in Limburg*. Hoeselt.
- KRUIJZEN, J. (2001), *Woordenboek van de Limburgse Dialecten, deel III: Algemene Woordenschat, Afl. 4.1: Inleiding en Vogels*. Assen.

- KRUIJSEN, J. (2002), *Woordenboek van de Limburgse Dialecten, deel III, Algemene Woordenschat, Afl. 4.3: Flora*. Assen.
- KRUIJSEN, J. (2007), Het West-Limburgs. In: R. Keulen, T. van de Wijngaard e.a. (red.), *Riek van klank. Inleiding in de Limburgse dialecten*. Sittard, blz. 102-112.
- KRUIJSEN, J., J. SWANENBERG EN T. DE PAUW (2003), Volksgeneeskunde in bloemnamen. Het madeliefje en de sleutelbloem in de zuidelijk Nederlandse dialecten. In: *Taal en Tongval* 54, blz. 121-141.
- PAQUE, E. (1896), *De Vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland met aanduiding der toepassingen en der genezende eigenschappen der planten*. Namen.
- PAQUE, E. (1913), *De Vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen, Noord-Brabant, Hollandsch-Limburg, enz. Bijvoegsel*. Brussel.
- SAMYN, J. (1888), *Deken de Bo's Kruidwoordenboek*. Gent. Reprint: Handzame 1970; 2e oplage: Roeselare [1980].
- SMIT, P. (1987), Hendrik Heukels en de floristiek. In: *Reprint Heukels 1907*. Utrecht, blz. CIII-CXXI.
- SWANENBERG, J. (2002), *Woordenboek van de Brabantse Dialecten, deel III: Algemene Woordenschat, Afl. 4.3: Flora*. Assen.
- VAN DER MEIJDEN, R. EN L. VANHECKE (1986), Naamlijst van de flora van Nederland en België. In: *Gorteria. Tijdschrift voor de Floristiek* 13, blz. 87-170.